

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Sonkoly Gábor

A kulturális örökség történeti értelmezései

Budapest, 2016

MTA II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya

I. Célkitűzések és tudománytörténeti előzmények

A kutatás célja a kulturális örökség fogalmának és gyakorlatának történeti értelmezése és kritikai elemzése. A disszertáció első részében a történeti városi táj példáján keresztül mutatom be, hogy miért szükséges a történettudomány és a kulturális örökség közötti határ meghatározása, illetve azt, hogy milyen következményekkel járhat a kulturális örökség fogalmi bővülése a történettudomány számára (1. fejezet), valamint, hogy a kulturális örökség történetét is meg lehet fogalmazni történeti problémaként (2. és 3. fejezet). Először a nemzetközi szervezetek normaadó dokumentumainak diskurzuselemzésén keresztül vázolom fel a városi örökség védelmének fogalomtörténetét, aminek köszönhetően a kortárs városi örökségvédelem alapvető ismérveit is sikerül meghatározni (2. fejezet). Ezt követi a történeti városi táj megfogalmazása körülményeinek vizsgálata Bécs szerepének elemzésén keresztül, mivel a város igen fontos szerepet játszott a fogalom kidolgozásában, amire első alkalommal a 2005-ös Bécsi Memorandumban került sor (3. fejezet).

A kutatás második részében a történeti városi táj fogalomtörténete kapcsán megismert világörökségi diskurzust, illetve annak közép-európai, és főleg magyar helyszíneknél való alkalmazását vizsgálom meg. Ezzel az egyik legfontosabb célom épp a különböző identitáskonstrukciós szintek közötti különbségek meghatározása és értelmezése. A helyi örökség fogalmát az első európai világörökségi falu, és egyben az első magyar világörökségi helyszín, Hollókő Ófalu kapcsán határozom meg (4. fejezet). Az ezt követő három fejezet az egyetemes és a helyi szint között közvetítő szintek (nemzeti és regionális) szerepére kérdez rá a helyszínek dokumentációjához tartozó történeti indoklások, bemutatások értelmezésével. Ennek során hat magyarországi világörökségi helyszín történeti leírásának kritikai elemzését végzem el úgy, hogy az alapvetően nemzeti szintre, azaz a kortárs magyar nemzetépítésre fókuszáló vizsgálat során a nemzeti jellegzetességeket regionális – közép-európai – összehasonlítás segítségével domborítom ki. Ebben az egységben először az foglalkoztat, hogy a világörökségi helyszínek kiválasztásából illetve az indoklások szövegéből mennyiben következtethetünk az adott nemzetépítés kortárs állapotára (5. fejezet) a közép-európai államok, illetve Magyarország viszonylatában. Ezt követően előbb Pannonhalma világörökségésítését vizsgálom a főapátság újkori territorializációjának elemeként (6. fejezet), majd az eddigi három utolsó magyar világörökségi helyszín, három kultúrtáj történeti bemutatását hasonlítom össze előbb egymással, majd közép-európai megfelelőikkel (7. fejezet). A kutatások során végig szem előtt tartom a kulturális örökség, mint a

történettudománnyal kimondva–kimondatlanul rivális tudásforma intézményesülésének jelentőségét.

Mivel a kulturális örökség történetének hazai szakirodalma szűkös, elemzésemnél és módszertani szempontjaim kidolgozásánál döntően a nemzetközi szakirodalom eredményeire támaszkodtam. Mivel a kulturális örökség eredetileg az angol és a francia nyelvből származik, a rá vonatkozó szakirodalom is döntően az amerikai, ausztrál, brit, francia és kanadai diskurzusokra épül. Ezek igen hasznosak voltak a világörökségi diskurzus dekonstrukciójánál, ám kevésbé használhatóak a közép-európai (ideértve a németet is) örökség-típusú identitásformák értelmezésénél, ahogy arra Astrid Swenson is rámutatott. Ebből következően kutatásom egyik fontos célja volt a gazdag angolszász-francia szakirodalom egyetemességének kritikája a közép-európai példák fényében.

A hazai történetírásnak az emlékezetre, illetve a kortárs nemzetépítésre vonatkozó eredményeit igyekeztem felhasználni, ám ezek csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem foglalkoznak a kulturális örökség problémájával, amely véleményem szerint külön történeti értelemezést érdemel, mivel saját, egyre inkább bővülő intézményrendszerrel bír, amely könnyen hitelesíthet mitikus múltértelemezéseket.

II. Források és módszerek

A kulturális örökség történeti elemzésénél elsősorban az UNESCO Világörökségi Hivatalának anyagait dolgoztam fel, és ezeket egészítettem ki a különböző rész kutatások (fejezetek) megfelelő forrásaival.

A második fejezetben, a történeti városi táj fogalomtörténeti elemzéséhez azt a negyvenhárom nemzetközi dokumentumot használtam fel,¹ amelyek közvetlenül a városi örökség védelmére vonatkoznak, illetve amelyekre a történeti városi táj megfogalmazói előképként vagy példaként hivatkoznak a szakirodalomban. Olyan nemzetközi jogi

¹ A dokumentumok típus szerinti bontásban

	UNESCO	ICOMOS	Egyéb	Összesen
Egyezmény	3	-	2	5
Ajánlás	5	-	-	5
Nyilatkozat	3	6	1	10
Karta	-	7	3	15
Határozatok, Elvek, Irányelvek,	-	7	-	7
Egyéb	3	1	2	6
Összesen	14	21	8	43

dokumentumokról van szó, amelyek különböző érvényességi körrel, de ugyanazon céllal születnek: normát határoznak meg (*standard-setting instruments*).

A harmadik fejezetben, a bécsi óváros világörökségésítésének elemzésénél a helyi szintet a Városi Levéltár Adatbankjának (*Informationsdatenbank des Wiener Landtages und Gemeinderates*) 2000-2015 közötti releváns forrásain keresztül vizsgáltam.

A magyar világörökségi helyszínek esetében (4-7. fejezet) különösen nagy segítségemre volt az egykori Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Világörökségi Adattára, ahol 2010-ben rendelkezésemre bocsátották a teljes anyagot. Pannonhalma territorializációjának elemzésénél (6. fejezet) felhasználtam a Pannonhalmi Főapáti Hivatalnak a Millenniumra vonatkozó (1893-1908) Iktatott Iratait.

Mivel kortárs történeti témákkal foglalkozom, a módszertan kidolgozásánál szükséges olyan elméleti megfontolások alkalmazása, amelyek számot vetnek a jelenkor különleges jellegzetességeivel, és alkalmasak azoknak az újkorra vonatkozó, a modernizációval kapcsolatos beazonosítására. Felhasználtam a prezentizmus elméletét, amely szerint a jelenkor egyik fontos ismérve az a speciális időfelfogás, amely akkor jön létre, amikor a jövőorientált modernizmust fokozatosan felváltja egy jelenközpontú mentalitás. Ezt pedig a múlttal szembeni kritikátlan megszállottság jellemzi, ami „bolyhos” (*фuzzy*) – pontos tudományos meghatározással nem rendelkező és nem is kívánó – fogalmakon keresztül nyilvánul meg. A bolyhos fogalmak legelterjedtebb és legsikeresebben intézményesült tagja a kulturális örökség, amely konszenzusos jellegénél fogva a társadalmi identitások megkonstruálásának minden szintjén – nemzetközi (egyetemes és kontinentális), regionális, nemzeti, helyi – alkalmazható. A többszintű alkalmazásból származó belső ellentmondások saját diskurzusán belül nem jelentenek problémát, mivel azok – pontos megfogalmazások híján – a sokszínűség kifejeződéseként kerülnek értelmezésre.

A kulturális örökség operatív meghatározásának köszönhetően a fogalom összevethetővé vált a történettudománnyal a megfelelően kiválasztott mutatók alapján (2. fejezet); a nemzetközi dokumentumok integratív logikája ellenére a Foucault-i biohatalom-elmélet továbbfejlesztésével sikerült a városi örökség paradigmaváltásait meghatározni, illetve annak fő ismérveit a fogalomtörténet módszerével kritikai szempontból a maguk történetiségében bemutatni (3-4. fejezet). A magyar és közép-európai világörökségi helyszínek elemzésénél (5-7. fejezet) sikerült a különböző világörökségi listák (tárgyi, szellemi, várományos, stb.) elemzéséhez olyan módszertant kidolgozni, amellyel következtethetünk az adott országokra jellemző kortárs identitásépítési gyakorlatokra, a nemzetépítések kortárs változataira, illetve ezek a világörökség egyetemes jellegének köszönhetően összehasonlíthatóvá válnak. Az

UNESCO listák így a kortárs nemzetépítések hatalmas, könnyen elérhető történeti adatbázisaiként használhatóak.

III. A doktori disszertáció főbb eredményei

Az elvégzett elemzések alapján a kulturális örökség megkonstruálása – legyen az városi örökség, világörökség vagy akár nemzeti örökség – a történeti kutatás legitim kutatási tárgyának bizonyult. Az a tény, ugyanakkor, hogy az örökség egyrészt a történettudomány kihívójaként a szemünk előtt intézményesül, másrészt, hogy mindez a bevett történeti távlat hiányában, időben szinte a kutatással szimultán történik, olyan különleges módszertani megközelítések kidolgozását kívánta meg, amelyeket a hét egymást követő fejezetben mutattunk be.

Először arra vállalkoztunk, hogy a múlt kortárs értelmezésének két legfontosabb területét – a történettudomány és a kulturális örökséget – hasonlítsuk össze annak ellenére, hogy a tudományos intézményesülés szempontjából nem feltétlenül tartoznak ugyanabba a kategóriába, ám az érintett döntéshozók és társadalmi szereplők mégis gyakran összekeverik, felcserélik őket. A kulturális örökség felemelkedése, valamint a fordulatok utáni önbizalomhiányos történetírás óhatatlanul kifejezi azt az általános bizonytalanságot, amit méltán tarthatunk a korszellem egyik jellemzőjének, és ami megjelenik azokban a bolyhos fogalmakban is, amelyekkel napjainkban szokás a múltat felhasználni önazonosságteremtés céljából. Hartog fogalmi négyese (emlékezet, megemlékezés, örökség, identitás) különösen hasznosnak bizonyult a kulturális örökség és a történettudomány összehasonlítása, a prezentizmus pedig ismérveik modellbe rendezése szempontjából azzal együtt, hogy mindkettő mozgó célpontot jelent folyamatos kortárs változásaik miatt. A 2. és 7. fejezet elemzései alapján nem túlzás azt állítani, hogy a fogalmi négyes kiegészíthető a 'táj' fogalmával, amely kellőképpen bolyhos ahhoz, hogy egyaránt magában foglaljon társadalmi és kulturális valóságokat, valamint azok társadalmi csoportokként és szereplőnként eltérő reprezentációit. Ebből következik, hogy a történeti időnek az emlékezet és megemlékezések kultuszában megnyilvánuló személyes – vagy ha úgy tetszik *bottom-up* – interpretációja a területnek a 'táj'-ban megtestesülő személyes értelmezésével feleltethető meg.

A prezentizmus elmélete – a történetiség rendjének integráns elemeként – arra is hasznosnak bizonyult, hogy a kulturális örökség fogalmának módosulásait abba a hosszabb fejlődésbe illesszük, amely a hagyományos időfelfogás visszaszorulásával, és annak a történeti vagy jövőközpontú idővel való lecserélésével kezdődik. Ennek köszönhetően a kulturális örökség ötven éves története nemcsak az örökség kétszáz éves fejlődésében értelmezhető,

hanem a modern időfelfogás több mint öt évszázados időszakában is, ami a 16. századi kezdetektől a napjainkban zajló dekonstrukcióig tart. A kulturális örökség így a modern felfogást lebontó folyamatok indikátoraként jelenik meg, amely magában foglalja a műemlékvédelem hagyományt éppúgy, mint a további veszteségeket és jövőbeni katasztrófákat a fenntarthatóság nevében elkerülni kívánó prezentista elképzeléseket. A kulturális örökségnek ezzel az értelmezésével tettük lehetővé a hosszú időtartamban, a fogalomtörténet eszközeivel való elemzését, aminek első példáját a városi örökség védelmének nemzetközi fejlődése jelentette, amely a történeti városi táj kortárs fogalmában, illetve az ahhoz kapcsolódó vitákban csúcsonodott ki.

A 2. fejezetben a történeti városi táj születésének történeti értelmezéséhez határozunk meg egy olyan módszert, amelynek segítségével a nemzetközi kulturálisörökség-védelem integratív logikája és nyelvezete ellenére fel tudjuk tárni a paradigmaváltásokat. A történetiség rendje modelljének, a fogalomtörténet módszertani megfontolásainak, valamint Foucault biohatalom modellje kulcsfogalmainak ötvözésével alakítottuk ki azt a megfelelő módszertani keretet, amely a nemzetközi városi örökség védelmét három fogalom, a biztonság (és időfelfogás), a terület és a közösség fogalmainak változásán keresztül rajzolja meg. Ennek a három fogalomnak a története mutatja meg, hogy hogyan érkezik el a városi örökségről szóló nemzetközi diskurzus a fenntarthatóság kortárs korszakához, amit alacsonyabb elvárási horizont és a tapasztalás iránti felerősödött érzékenység jellemez. A kortárs városi örökség leginkább intézményesült fogalmaként, a történeti városi táj megpróbálja integrálni a kulturális örökség újdonságait, ami miatt megtagadják, vagy ignorálják azok a szakértők, akik nem értenek egyet az általa kifejezett változásokkal.

A 3. fejezetben a városi örökség nemzetközi fogalomtörténetének azt a pillanatát vizsgáljuk meg, amikor összeér a helyi szinttel a történeti városi táj születése során, ez ugyanis szoros kapcsolatban áll a bécsi Óváros világörökségi elfogadása körüli eseményekkel, melyek eredményeként Bécs városa látta vendégül azt a tekintélyes konferenciát, ahol a Bécsi Memorandum megfogalmazásra került. Bécsnek a történeti városi táj megfogalmazásában játszott fontos szerepe mutatja a helyi szint jelentőségének növekedését a kulturális örökség kortárs fogalomtárának kialakításában. Bécs, illetve néhány más közép-európai világörökségi városi helyszín kortárs története alapján levonhattuk azt a következtetést, hogy a történeti városi táj nem tudta betölteni a kortárs városi örökség védelmében neki szánt integratív szerepet, mivel mindvégig marginális maradt a Világörökség Központ örökség megőrzési gyakorlatában, amely egyébként ragaszkodni látszik megszokott (modern) gyakorlatához és az annak sokkal inkább megfelelő 'vizuális integritás'-hoz.

A 4. fejezettől kezdve a magyar – és részben a közép-európai – világörökségi helyszíneknél vizsgáltuk meg, hogy hogyan határozhatjuk meg a kortárs identitásépítés folyamatait és legfontosabb ismérveit azon keresztül, ahogy a világörökségi dokumentációban megjelenítik a történelmet. Elemzésünk során tehát a kortárs mentalitástörténeti kérdésfeltevést végigkísérte az 1. fejezetben megfogalmazott historiográfiai probléma is a történettudomány és a kulturális örökség kapcsolatára vonatkozóan.

A kulturális örökség nemcsak a múltra kivetített vágyak referenciájaként válik mindinkább megkerülhetetlenné, hanem tudományos ambíciókkal rendelkező tudásformaként is, ami még tovább növeli belső ellentmondásainak számát, ahogy azt a történeti városi táj fogalomtörténeti elemzésénél megfigyeltük. Ennek köszönhetően pedig a városi kulturális örökség fogalmának fejlődése olyan történeti problémaként fogalmazódott meg, amely egyrészt szoros kapcsolatban áll a vele egyidejű társadalmi és kulturális változásokkal, másrészt megmutatja, hogy annak recepciója mennyire különböző lehet a különböző társadalmi szereplőktől függően. A városi örökség fogalmának bővülése és a helyszínek számának növekedése a 2000-es évekre olyan mértékű lett, hogy szükségessé vált az azokat feldolgozó fogalomrendszer, illetve a megfelelő kezelési gyakorlat kidolgozása. A városi örökség területét és közösségét ugyanakkor eltérően foglalmazták meg az érintett szakmai körök. Azok számára, akik szerint a városi örökség védelmének a tárgyi örökség regiszterén belül kell maradnia, a vizuális integritás alkalmasabb fogalom az örökségterület környezetében végbemenő változások kezeléséhez. Azok számára, akik úgy gondolják, hogy a városi örökség fogalma olyan mértékben kitágult az elmúlt húsz évben, hogy szükséges bizonyos kompromisszumok megtétele a műemlékvédelmi hagyományhoz képest azért, hogy a kulturálisörökség-védelem érvényes referencia maradjon a történeti városok megóvására vonatkozóan. Ez a nézeteltérés természetesen nemcsak elméleti és szakmai jellegű, hanem egzisztenciális is az érintett szakértők számára, akik méltán érezhetik úgy, csökkenne a befolyásuk a városi örökség meghatározásának és kezelésének egy átfogóbb és kevésbé „autentikus” megközelítésénél. Az előbbi csoport számára a kulturális örökség fogalmának bővülésére úgy kell tekinteni, mint a korábbi értelmezések újabb területekre való kiterjesztésére, ami értelemszerűen nem jár együtt azok megkérdőjelezésével. Más szóval, a városi örökség elsődlegesen kulturális és természeti tényezőkből áll össze, amelyek a tárgyi örökség keretein belül kell megőrizni, a megőrzés eredményeit pedig városi lét szellemi aspektusai felé a műemlék- és természetvédelem oktatási és az ismeretterjesztő csatornáin keresztül kell eljuttatni. Ebben a megfogalmazásban a tárgyi és a szellemi örökség két olyan külön mezőbe tartozik, amelyek kapcsolatban állnak ugyan egymással, de ez a kapcsolat elég

laza eltérő intellektuális és diszciplináris háttérük, valamint örökségvédelmi technikáik miatt. Bármely olyan kezdeményezés, amely a két mező összeolvasztását célozza ebből a szempontból olyan kompromisszumokhoz vezethet, amelyek komoly veszélyt jelentenek a tárgyi örökség integritása számára. Az utóbbi csoport véleménye szerint az idő bebizonyította, hogy a tárgyiörökség-védelem magában már nem tartható, ezért akkor is be kell fogadni egymással polemizáló örökségvédelmi tendenciákat és értelmezéseket, ha ez elkerülhetetlen kompromisszumokhoz vezet a korábban intézményesült tárgyiörökség-védelem szempontjából. Az első ilyen kompromisszum beszédes példája a hitelesség elvének visszaszorulása a nemzetközi örökségvédelmi diskurzusban.

Mindkét szemlélet számára esszenciális a megmaradt elv, az integritás, ám integritás-fogalmuk eltérő. Az első csoport által felkínált megoldás, a vizuális integritás a tárgyi örökséget veszélyeztető magasépítésekre, illetve a kortárs építészetnek a történeti városszövetbe való behatolására megfogalmazott reakcióként jön létre. A városi tájjal ellentétben a vizuális integritás sem a várostervezésben, sem a társadalomtudományokban nem elterjedt, bevett kifejezés, így nehezen talál utal a tudományos diskurzusok felé. A Világörökség Központ legutóbbi erőfeszítései a vizuális integritás definiálására vonatkozóan arra rávilágítanak, hogy az integritás fogalma a természetvédelemből származik (még a hitelesség a műemlékvédelemből), és megfogalmazása a világörökségi kritériumok és elvek 2005-ös frissítése során sem módosult érdemben az eredeti, 1977-eshez képest. Az integritás fogalmának ilyen módon való alkalmazása a kulturális helyszínekre nem jelent mást, mint a természetvédelem elveinek, illetve gyakorlatának kiterjesztése a városi örökségre. A városi örökség kortárs védelmének két párhuzamos – és versengő – fogalmára vonatkozóan mindenesetre két jelentős közös ismérvet sikerült megállapítanunk: a történeti városi táj és a vizuális integritás egyaránt új korszakot jelölnek ki a városi örökség territorializációja szempontjából, és mind a két fogalommal egy olyan új területi egységet kívánnak kijelölni, amely alkalmas a természet és a kultúra interakciójának mérésére és kezelésére. Prioritásaikban ugyanakkor megfigyelhetünk egy nyilvánvaló különbséget, ami kialakulásuk körülményeivel magyarázható. A természeti örökség diskurzusából származó vizuális integritás-féle megközelítés a városi örökséget olyan ökológiai egységnek tekinti, amelyben a kultúra mindenekelőtt „esztétikai értékein”, illetve „szépségén” keresztül nyilvánul meg, és ezért nincs is szüksége olyan területi megnevezésre, amely az identitásképzés számára jelet vagy keretet adhatna. A történeti városi táj ugyanakkor azzal, hogy tartalmazza a 'táj' kifejezést, a tekintet által való integrálásra is utalhat, azaz magában foglalja az érintett

közösség interpretációját, amivel az örökség kulturális aspektusa kerül előtérbe, és ami jóval vonzóbbá teszi az identitások territorializációja számára.

Mindkét fogalom számára a fenntarthatóság alapvető hivatkozási pontot jelent, ezért akár úgy is értelmezhetőek, mint a fenntarthatóság lehetséges territorializációjának két változata a kulturálisörökség-védelem szempontjából. Míg a vizuális integritás a fenntarthatóság eredeti, ökológia-alapú meghatározásából indul ki, addig a történeti városi táj prioritásként kezeli annak másik három oszlopát (társadalom, gazdaság, kultúra), amelyeket ugyan később emeltek be a fenntarthatóság fogalmába, de idővel átvették az ökológia kiváltságos szerepét. A városi örökség területi fejlődésének legutolsó szakaszánál megfigyelhettük, hogy a térbeli reprezentáció korábbiaknál kevésbé determináns kifejezései jöttek használatba. A 'táj' mellett a 'hely' (kultúrhely, hely szelleme, emlékezhely, kulturális jelentőségű hely, kulturális örökség értékű hely) fordul elő a leggyakrabban a terjeszkedő kulturálisörökség-fogalom számára legmegfelelőbb területi kategóriák keresése közben. A kulturális örökség beazonosításának és meghatározásának lehetősége mindkét fogalomban jelen van, de a 'hely' inkább a szellemi örökség szókincsébe tartozik, mivel társadalmi és kulturális gyakorlatok helyszínének kifejezésére használatos, és nem feltétlenül kapcsolódik a tárgyi örökséghez. A 'hely'-et jobbra olyan államok javasolják, amelyek a világörökségbe kívánják beemelni korábban elnyomott, általában őslakos népességük örökségét, így értelemszerűen abban elhanyagolható a városi vagy tárgyi örökség szerepe. A 'hely szelleme' kifejezés ugyanakkor szervesen kapcsolódik az építészet és a várostervezés diskurzusához is. A Québec Karta nem önálló egységként vagy kategóriaként határozza meg, hanem a tárgyi örökség kiegészítéseként, és a későbbiekben is így használják. A 'hely' mindenesetre periférikus marad a normaadó dokumentumok számára, míg a 'táj' egyrészt 'kultúrtáj' formájában metakategóriává válik a világörökségben, amit a szabályozás szerint akár a városi örökség kezelésére is lehet használni egyetemes szinten, igaz erre nem igazán találunk példát. A kortárs kulturálisörökség-védelemben a 'táj' kerül megfogalmazásra a fenntarthatóság területeként. Ez az a megfelelő területi egység, amin mérhető és kezelhető a biztonság. A kultúrtáj bevezetésétől azt várták, hogy egységben fejezi ki a természeti és a kulturális örökséget. A történeti városi tájat azért fogalmazták meg, hogy kiterjessze a műemlék-alapú városiörökség-védelmet és bevonja abba az érintett városi közösségeket. Ezek alapján nem túlzás azt állítani, hogy a 'táj' kortárs értelmezése a kulturális örökség diskurzusában sokban megegyezik azzal, ahogy a központi hatalom használta a 'milió'-t a kora újkor és az újkor évszázadaiban: olyan területi egységet jelöl, amely alkalmas a biztonság egyre szélesedő fogalmának mérésére szolgáló mutatók kidolgozására. A 'táj' annak ellenére terjed új 'milió'-ként, hogy bizonyos

szakmai megfontolások et nem tartják kedvezőnek és támogatandónak. A történeti városi táj megfogalmazása és a bécsiek abban játszott szerepe jól mutatta, hogy milyen szorosan kapcsolódik hozzá a biztonság táguló fogalma. Bécs számára mind a tárgyi örökség megőrzése, mind a szellemi örökség védelme fontos, de igazából csak annyiban, amennyire hozzájárulnak a polgárok életminőségéhez. A 2. fejezetben említettük, hogy a biológiai és a kulturális sokszínűség összenő a Kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló Egyezmény szövegében, amely éppoly esszenciális tényezőnek tekinti a kulturális sokszínűséget az emberiség túlélése szempontjából, mint a biodiverzitást a természetéből, és különleges jelentőséget tulajdonít a kulturális örökség védelmének, mivel az a túlélés elsődleges záloga. A világörökségi városok százainál, és különösen a történeti városokkal lefedett Európában a kulturális örökség védelmének statikus megközelítése akár a városi életminőséget veszélyeztető tényezőként is megjelenhet. Emiatt fogalmazzák meg a történeti városi tájat úgy, hogy a életminőség számára megfelelő kategóriaként úgy kapcsolja össze a társadalmi szereplők különböző szintjeit, hogy a helyiek is szót kapjanak a participáció, a ko-kreáció, és más hasonló kortárs gyakorlatok mentén. A biztonság komplex felfogásának újdonsága éppen az önazonosság és a biztonság(érzet) fogalmának egyszerre több szinten való alkalmazásában rejlik. Míg a 'milió'-t a biztonság méréséhez határozták meg, addig a kulturális örökség 'táj'-a nemcsak annak mérésére szolgál, hanem arra is, hogy a biztonság érzékelését és érzetét mérje. A komplex biztonság szempontjából érthető, hogy a városi örökség területe kiterjed a város egészére, mivel az örökséghez kötődő védelem a közösség és lakhelye túlélésének szükséges feltétele. Ebből következően pedig a történeti városi táj az adott város védett és nem védett részekre osztott területéből olyan örökségvárost tud kialakítani, amit folyamatos temporalitás és területiség egyesít. A város népességéből pedig szintén örökség-közösségek sorozata lesz, amelyek nemcsak önazonosságuk megfogalmazására használják a városi tájat, hanem arra is, hogy általa kifejezzék a tárgyi és természeti környezetükre vonatkozó tapasztalataikat.

Ezek a városi örökségközösségek egyre inkább terjednek. A világörökségi helyszínek számának drámai emelkedése az elmúlt harminc évben azzal is együtt járt, hogy „kiemelkedő” jellegük csökkent (ötszáz helyszín kevésbé kiemelkedő, mint ötven) és az eredetileg valóban megkülönböztető cím egyre mindennapibbá és megszokottabbá vált. Idővel a helyszínek a reprezentáción túl egyéb társadalmi és kulturális realitásokban is szerepet kaptak. A világörökségi védelem alatt álló városok mellett más – országos, regionális vagy helyi – szintű védelem alatt álló történeti – vagy kevésbé történeti – városok városrészek százaival is számolhatunk. Az örökségvédelem természetessé, az önazonosság és az összetartozás bevett

eszközzé válik. Emellett azok a városközpontok, amelyeket az urbanizáció folyamata leértékelt a 20. század közepén, újra vonzóak Európa és Észak-Amerika szerte az 1970-es évektől kezdve, ami népességszámuk jelentős növekedését is elhozza. Mindezekből az következik, hogy a városi örökség terjedő területet egyre tagoltabb társadalmi csoportokat fed le a frissen dszentrifikálódott városrészek lakóitól kezdve, a divatos művésznegyedeken át a rozsdáövezetek (ipari örökségi helyszínek) elszegényedő népességéig. Ezek a különböző csoportok mindinkább a kulturális örökség címkéje és gyakorlata szerint fogalmazzák meg identitásukat és az azzal együtt járó követeléseiket. Az örökségdiskurzusba természetesen a politikusok is beszállnak, hogy ezzel mozgósítsák szükség esetén a helyi lakosságot, ahogy azt a bécsi világörökség körüli vitáknál is láthattuk. Az érintett városi lakosság egészétől és belső csoportjaitól is azt várják el, hogy örökségközösségként viselkedjenek, ami azt jelenti, hogy egyszerre kell megfelelniük a belső (intim, vagy magán) és külső (nyilvános) tudásátadásnak. Más szóval örökségközösségként megélt biztonságukat az garantálja, hogy mennyire hatékonyan tudják biztosítani a rájuk jellemző kulturális és társadalmi gyakorlatok folytonosságát, illetve mennyire tudják ezeket a gyakorlatokat vonzóvá tenni a külső szemlélők számára, akik lehetnek örökségvédelmi szakértők, politikai vagy gazdasági döntéshozók, vagy egyszerűen csak turisták. Ezek a városi közösségek ugyanakkor meglehetősen heterogének ahhoz, hogy egyáltalán rendelkezzenek az örökségvédelem által elvárt gyakorlatokkal, így ezeket össze kell állítani vagy fel kell találni. Gyakorlati szempontból pedig ez nem áll messze attól, ahogy a hosszú 19. század során a nemzetépítéssel kidolgozásra kerültek az adott nemzetekre jellemző tulajdonságok és aktusok. Ahogy a nemzetállam népessége alapvető fontosságú volt a nemzet kulturális és biológiai megmaradása szempontjából, úgy az örökségközösség is alapvető jelentőséggel bír, de immár nemcsak a nemzetén, hanem a társadalmi létezés minden más szintjén is. A városi örökség közösségének fogalomtörténete olyan kifejezéseket hozott felszínre a korszakunkra jellemzően – participatív, kulturális szempontból sokszínű, életminőség-fókuszált –, amelyek arra utalnak, hogy ezeknek a közösségeknek a mozgósítása már valószínűleg jóval több interakciót és főleg kölcsönösséget kíván annál, amit a nemzetállam alkalmazott népességének nemzetté való formálása során. Hollókő sikeres örökségi önreprezentációs elismerésének is az volt a záloga, hogy a helyi közösség a kezdetektől elfogadta az örökségesítés feltételeit, és a saját elvárásai szerint tudta azokat felhasználni, míg más az 1950-es és 1960-as években levédett települések végül inkább a modernizáció megszokott folyamatát, és nem az örökségesítést választották túlélésük eszközéül. Hollókő példáján megfigyelhettük, hogy a városi örökség közösségének fogalomtörténetében tetten ért változások, illetve a kulturális

örökség második, kortárs korszakának jellegzetességei mennyire jellemzőek az ottani közösség önreprezentációjára és gyakorlataira. A helyi közösség kialakította azokat a gyakorlatokat, amelyek az örökségi „publikus közösség” működéséhez szükségesek, és ezzel nemcsak a túlélését biztosította, de emblematikus helyszínné vált, amely világ- és nemzeti szinten is elismerésre került. Annak ellenére, hogy az örökségesítés formailag a tárgyi örökség regiszterében ment végbe, a közösség a szellemi örökség szempontjainak is megfelel, mivel újraélesztette és a kettős tudásátadás elvárásaival is megfeleltette jellegzetesnek tartott társadalmi és kulturális gyakorlatait. Ez pedig annak köszönhetően történhetett meg, hogy a közösség már nem rítusként élte meg ezeket a gyakorlatokat – ahogy egyébként azt a világörökségi meghatározásban szereplő „agrárforradalom előtti” megnevezés sugallja –, hanem már az első védelem pillanatában megfelelő distanciával rendelkezik a saját hagyományaival szemben ahhoz, hogy azok reprezentatív kezelésébe kezdjen. Az örökségesítéssel tehát nem elveszett a hagyomány, hiszen az már a modernizáció során megtörtént, hanem a megtört társadalmi gyakorlat újrahasznosítása következett be. A sikeres újrahasznosítással együtt járó reprezentációs kényszer pedig egy falusi közösségből is olyan örökségközösséget alakított ki, amely évtizedek óta rugalmasan kezeli a magán- és közszféra között a modernitás első évszázadaiban meghúzott határt, és olyan technikákat dolgozott ki, amelyek a gombamódra szaporodó kortárs virtuális közösségek hasonló jellegű problémái számára is példaértékűek lehetnek. Akárcsak az az együttműködés, ami a műemlékvédelmi szakemberek és a helyi lakosok között létrejött, illetve ami a 2000-es évekre a folklorizáló gyakorlatok muzealizációját is eredményezte.

Azokban az országokban, ahol az örökség régebben jelen van, mint Magyarországon, természetesen gazdagabb szakirodalom áll rendelkezésre az örökség kritikai vizsgálatára vonatkozóan, de jóval szerényebb azoknak a munkáknak a száma, amelyek a kulturális örökségnek a tudós kutatási gyakorlatára való hatással foglalkoznak, azaz azzal, hogy mit is jelent a kutatás szempontjából a tudós szakemberként vagy *stakeholder*-ként való aposztrofálása, illetve a participatív elv beszívargása a kutatásba. A városi tájra vonatkozó participatív interpretációk gyarapodásának, illetve az ezzel összefüggő kontinuum – vagy ha úgy tetszik mitikus – időfelfogásnak ellenére a bölcsész- és társadalomtudományok még nem határozták meg azokat a fogalmi és gyakorlati koordinátákat, amelyek mentén megválaszolhatnák a szokásos közegükön túlról érkező elvárásokat és kritikákat. A belső posztmodern viták és a módszertani és szemléletbeli fordulatok nagyon hasznosnak bizonyultak a bölcsész- és társadalomtudományok mélyen a 19. századi ideológiákban gyökerező alapjainak dekonstruálására, de döntően a tudományos diskurzuson belül

maradtak. A bölcsész- és társadalomtudományok társadalmi megítélése szempontjából ugyanakkor nem igazán segítettek abban, hogy ezek a tudományágak elérhetőbbé váljanak a többi társadalmi szereplő számára, ideértve a laikus döntéshozókat is. Épp ellenkezőleg, a fordulatok hatására akár olyan bonyolulttá vált a tudományos diskurzus, hogy az még inkább eltávolította a kutatót a társadalomtól. Ez pedig azokban az országokban, amelyek az 1970-es évektől a demokratizálódással és a *bottom-up*-jellegű mozgalmak terjedésével jellemezhetőek azt eredményezte, hogy az ezek mögött álló laikus társadalmi szereplők nehezen találtak fogalmi fogódzót, és főleg pozitív identitásképzéshez használható referenciát a bonyolódó dekonstrukcióban. Míg a fordulatok korszerű keretbe foglalták a megfelelő tudományos diskurzusokat, ez jobbára nem vezetett ahhoz, hogy a megújult tudományok közelebb kerüljenek az újra megtalált, vagy átfogalmazott identitásaikhoz referenciákat kereső közösségekhez.

Azokban az országokban pedig, ahol a demokratizálódás nem, vagy csak korlátozott formában tudott megtörténni az 1970-es évektől kezdve, a kulturális örökség fogalmának átvétele nem feltétlenül jár együtt azoknak a participatív gyakorlatoknak az adaptálásával, amelyeket egyébként e fogalom feltételezne. A kulturális örökség intézményesülésének jelen korszakára jellemző kontinuos időfelfogás ugyanakkor lehetőséget ad elveszettek hitt kritikátlan identitáskonstrukciók felélesztésére, illetve feltalálására. Erre utaló jegyeket figyelhettünk meg a magyar világörökségi kultúrtájak történeti bemutatóinak szövegében, illetve Szlovákia kultúrtájként való megfogalmazásában és annak sikertelen világörökségesítési kísérletében. A kulturális örökség politikai használata nagyban függ attól, hogy mikor, illetve, hogy a társadalmi identitáskonstrukciók melyik szintjén történik. Ahogy az 5. fejezetben megfigyeltük, Közép-Európa államaiban, amelyeket a nemzetépítés hosszú, konfliktusokkal terhelt története jellemez, a kortárs világörökségi reprezentáció jelentős mértékben a klasszikus nemzetépítés során kidolgozott modelleket követi, de nyilvánvalóan hatással vannak rá a 20. századi traumák és eufóriák is. A világörökségi helyszínekről szóló történeti narratívák esetében a magyar – és a röviden említett szlovák – példák esetében bizonyult a nemzeti metanarratíva a leginkább determinánsnak. Főleg az 1990-es évek végétől kezdve, míg az osztrák vagy a cseh helyszínek esetében a helyi jelentőségű események, dátumok jelölték ki az elbeszélés hivatkozási pontjait, sőt Bécs esetében igencsak keresni kellett bármiféle utalást a nemzeti főváros funkcióra vonatkozóan. A szükséges történeti távlat hiánya nem teszi lehetővé, hogy megalapozott következtetéseket vonjunk le arra vonatkozóan, hogy azok a különbségek, amelyeket az ezredforduló éveiben megfigyeltünk a nemzetnek, illetve a nemzeti történelemnek referenciaként való felhasználásában az

örökségesítés folyamata során, kihat-e, és ha igen, mennyiben az adott államok önreprezentációjának későbbi történetére.

IV. A doktori disszertáció témakörében megjelent publikációk

Könyvek

1. *A kulturális örökség* (társszerkesztő : Erdősi Péter), L'Harmattan, Budapest, 2004, pp. 459
2. *Historical Urban Landscape*, Palgrave Pivot, New York, 2016 (megjelenés alatt)

Folyóiratban megjelent tanulmányok

1. A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei, *Regio*, 2000.4: 45-66.
2. Les niveaux du patrimoine: local, national, continental, universel, *Parcours anthropologiques*, 2001.8: 20-31.
3. Levels of National Heritage Building in Central Europe since 1990, (társszerző: Erdősi Péter) *International Cultural Centre Cracow Yearly*, 2004. 12: 11-19.
4. Örökség és történelem: az emlékezet technikái, *Iskolakultúra*, 2005. 3: 16-22.
5. A kultúra melankóliája, (társszerző: Erdősi Péter) *Világosság*, 2005. 6: 73-90.
6. Cultural heritage Building in Hungary: Models and Approaches, *MARTOR The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review*, Nr.11./2006: 143-152.
7. Nemzetépítés és kulturális örökség, *Örökség*, 2008. XII. 5: 4-5.
8. Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében, *Tabula*, 2009, 12(2): 199-210.
9. A tárgyi (világ)örökség hermeneutikája: Hollókő példája, *Magyar múzeumok*, 2010, www.magyarmuzeumok.hu/tema/index.php?IDNW=958
10. The meanings of Historic Urban Landscape, *Perspectives*, n.8. – automne-hiver – winter 2012: 20-21.
11. A nemzet emlékezete. Emlékhely, megemlékezés, örökség, *Rubicon*, XXIV.252.2013/11: 94-97.
12. Mennyiben bécsi a Bécsi Memorandum? A városi örökség meghatározásában bekövetkező változások történeti értelmezése, *Korall*, 62, 2015: 190-223.
13. The Historic Centre of Vienna as a World Heritage Site from a historical perspective, *Città e storia*, 2015/ numero 2. (megjelenés alatt)

Tanulmánykötetben megjelent tanulmányok

1. A kulturális örökség új kerete: a kulturális örökség. Bárdi Nándor, Lagzi Gábor (szerk.): *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*, Teleki Alapítvány, Budapest, 2001: 9-25.
2. Észrevételek a kulturális örökségről. (társszerző: Erdősi Péter). Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*, Teleki Alapítvány, Budapest, 2004: 205-220.
3. Örökség és történelem: az emlékezet technikái. György Péter, Kiss Barbara, Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, OSZK-Akadémiai, Budapest, 2005: 51-57.
4. Levels of National Heritage Building in Central Europe since 1990. (társszerző: Erdősi Péter). Csáky, M., Sommer, M. (szerk.): *Kulturerbe als soziokulturelle Praxis*, StudienVerlag, Wien, 2005: 147-163.
5. Nemzeti örökség – világörökség. A kulturális örökség-paradigma. Czoch G., Klement J., Sonkoly G. (szerk.): *Atelier-iskola*, Atelier, Budapest, 2008: 247-255.

6. Nemzeti örökségből világörökség – Budapest példája. Cieger András (szerk.): *Költőörök*, Atelier, Budapest, 2009: 281-294.
7. Kulturális örökség és történelem a városban. Gábor György – Vajda Mihály (szerk.): *A lét bangoltsága. Tanulmányok a tudás sokféleségéről*. Typotex, Budapest, 2010: 83-91.
8. The social history of cultural heritage protection in Hungary. Purchla, Jacek (ed.): *Protecting and Safeguarding Cultural Heritage. The systems of management of the cultural heritage in the Visegrad countries*, International Cultural Centre, Cracow, 2011: 11-30.
9. Történeti városi táj – Fogalomelemzés. Historic urban landscape – a conceptual analysis. *Városmegújítás. Urban renewal*, Budapesti Műszaki Egyetem Urbanisztikai Tanszék, 2011: 92-101.
10. The significance of Historic Urban Landscape in the protection of World Heritage Sites in Jacek Purchla (ed.) *The 1st Heritage Forum of Central Europe*, International Cultural Centre, Cracow, 2012: 79-90.
11. A kulturális örökség fogalmának kiteljesedése: A tárgyi és a szellemi örökség összekapcsolódása Hollókő példájának elemzésén keresztül, Tanulmányok az ELTE BTK Történeti Intézete alapításának 377. Évfordulójára, 2014, ELTE BTK: 270-292.
12. Cultural Heritage, a keynote speech in *Bridge over troubled water? The link between European historical heritage and the future of European integration*, European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, Brussels, 2015: 14-18.
13. The critical analysis of the concept of historic urban landscape in Fernandes, Ana Cristina, Lacerda, Norma, Pontual, Virgínia (ed.): *Desenvolvimento, planejamento e governança : o debate contemporâneo*, Letra Capital: ANPUR, Rio de Janeiro, 2015: 401-420.
14. The new temporality of urban heritage. The Historic Urban Landscape from a historical perspective in Jacek Purchla (ed.) *The 3rd Heritage Forum of Central Europe*, International Cultural Centre, Cracow, 2016 (megjelenés alatt).